

tuinjournaal

Koninklijke
hoveniers

Groen experiment
in gesticht Meerenberg

Kasteel Middachten
moderniseert

Hein Otto:
ontwerper voor de NS

De tuinen van
Vincent van Gogh

SEPTEMBER 2020 - JAARGANG 37 - NUMMER 2

40
JAAR
TUIN
NEDERLANDSE
TUINEN

Het groene antwoord

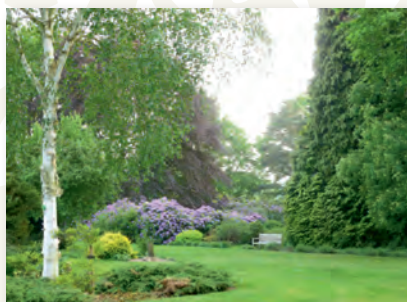
DRIE TE BEZOEKEN TUINEN UIT DE OPEN TUINEN GIDS 2020

Tuindoenerij 't Vlijtig Loesje in Elp (DR) nr. 56
in de gids (foto: Hans Clauzing).

Waaenburg in Vrouwenpolder (ZL), nr. 317
in de gids.

Landgoed De Hertgang in Halsteren (NB),
nr. 327 in de gids.

De Nederlandse Tuinenstichting, opgericht in 1980, streeft naar de instandhouding van tuinen en parken die van belang zijn door vormgeving, beplanting, cultuurhistorisch karakter en ligging. De NTs voert hiertoe onderzoeken uit en geeft adviezen aan eigenaren, beheerders en overheden over planontwikkeling, herstel, beheer en aanpassingen.

Met hun financiële bijdrage ondersteunen onze donateurs de doelstelling van de Nederlandse Tuinenstichting: het beschermen van waardevol tuinhistorisch erfgoed. De NTs organiseert voor donateurs cursussen, excursies en inleidingen over aspecten van de tuinkunst, tuincultuur en tuin- en landschapsarchitectuur.

Donateurs ontvangen twee keer per jaar het Tuinjournaal en in maart de Open Tuinen Gids met een tuinpas waarmee de NTs-tuinen op de aangegeven data gratis te bezoeken zijn.

Meer informatie over de Nederlandse Tuinenstichting en haar activiteiten?

Bezoek de website: www.tuinenstichting.nl;

volg @Tuinenstichting op Twitter, of 'like' de

Tuinenstichtingpagina op Facebook.

De jaarlijkse donatie voor particulieren bedraagt minimaal € 47 (buitenland € 50). Vijf jaar donateurschap: € 188, dus 1 jaar gratis (buitenland € 200). Junior/student € 30 per jaar (kopie legitimatie meesturen). Het donateurschap geldt per kalenderjaar en wordt automatisch verlengd, tenzij de donateur opzegt voor 1 november van het lopende jaar. Daarnaast kent de NTs geschenk- en bedrijfsdonateurschappen. Bij het bureau is informatie te verkrijgen over het doen van schenkingen en legaten.

Zes maanden geleden ontving je het extra dikke maartnummer van het *Tuinjournaal*. Dat stond in het teken van het 40-jarig jubileum van de NTs. Een lustrum dat we begin april feestelijk zouden vieren met een mooi symposium. En toen kwam corona. We stelden het lustrum uit naar 16 oktober. Maar, mede gezien de recente corona-ontwikkelingen, is het de vraag of die datum haalbaar is. Enorm positief is het dat zich voor het lustrum 180 deelnemers hadden aangemeld. We houden hen natuurlijk rechtstreeks op de hoogte van de besluitvorming.

De coronapandemie heeft de erfgoedsector, rood en groen, in zwaar weer gebracht. Instellingen moesten maandenlang dicht – ze lopen daardoor veel inkomsten mis – en vrijwilligers kwamen thuis te zitten. Sinds 1 juni zijn de deuren van monumenten en musea gelukkig weer open, al maken de beperkingen van de ‘anderhalvemetersamenleving’ het de erfgoedsector niet gemakkelijker. Investerings zijn nodig om de 1,5 meter afstand te faciliteren, en er zijn grenzen aan het aantal toe te laten bezoekers, en daarmee aan de inkomsten. Hopelijk komt er tijdig steun.

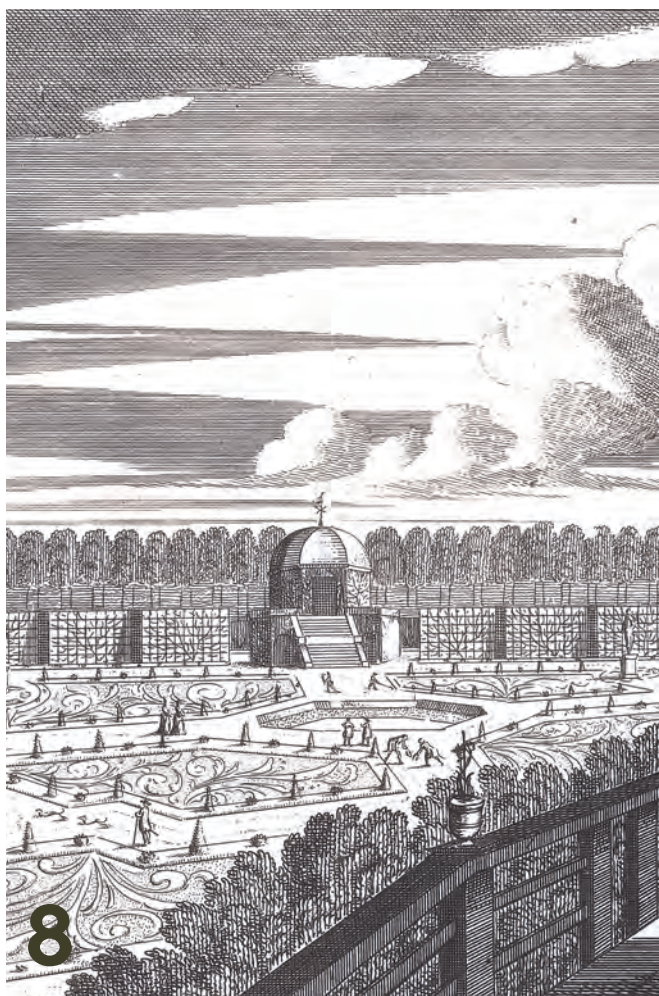
Samen met het *Tuinjournaal* viel begin maart de *Open Tuinen Gids 2020* op de mat. Tuinbezoek zat er al snel niet meer in en de geplande tuinenreis naar Italië moesten we aflasten, evenals de excursies naar Tilburg en Amsterdam. (Die naar Drenthe..... Gelukkig hebben velen van ons zelf een tuin om zich in te vermaken. Een tuin die, zeker in de wat surrealistische afgelopen maanden, afleiding biedt. Niet alleen voor onze donateurs, ook voor het brede publiek. Want in tegenstelling tot de erfgoedsector kenden de tuincentra toptijden. Inmiddels kan de *Open Tuinen Gids* van de plank. Gebruik hem de komende tijd als je reisgids en plan eens een bezoekje aan een, of meer, van deze tuinen. Of geef hem cadeau aan vrienden of familie. De groene oases die in de gids staan, bieden rust, reflectie én inspiratie, in alle tijden.

Inspiratie bieden we ook met dit septembernummer van het *Tuinjournaal*. Centraal staat het belang van tuinen en tuinieren voor onze geestelijke gezondheid. Een thema dat we benaderen vanuit verschillende invalshoeken. En de Commissie Groen Erfgoed informeert je over het onderzoek ‘Hoveniers van Oranje’.

Veel leesplezier!

Het NTs-bestuur

COMMISSIE GROEN ERFGOED

Hoveniers aan het hof in de 17^e eeuw

8

HOE TUINIEREN ONZE BLIK VERRUIMT

interview met Sue Stuart-Smith

12

TUINTHERAPIE IS AL EEUWEN OUD

gesticht Meerenberg had de primeur in ons land

16

EVA KOVÁCS: BRIEVEN AAN MIJN ZOON

over de tuin als toevluchtsoord

19

GROEN VERBROEDERT

interview met Roel van Dijk, directeur van Steenbreek

20

20

28

24

30

KASTEEL MIDDACHTEN

gaat met de tijd mee

24

HEIN OTTO: LANDSCHAPSARCHITECT

in dienst van NS

28

UIT DE KUNST

Michiel Plomp neemt Van Gogh onder de loep

30

OPEN TUINEN COMMISSIE

De ontdekking van de publieke stadstuin

32

32

NTs steunt Kasteel-Museum Sypesteyn

Dit jaar staat de tuin centraal bij de jaarlijkse tentoonstelling van Kasteel-Museum Sypesteyn, met als thema 'De terugkeer van de Verloren Tuinkunst'.

Aanleiding voor de NTs om bij te dragen aan een speciale brochure over de geschiedenis van en de bijzondere bomen in de kasteeltuin. Op deze manier willen we het Kasteel-Museum, dat het moeilijk heeft in deze coronatijd, helpen om de tuinaanleg én de verzameling bomen nadrukkelijk op de kaart zetten. De brochure bevat onder andere een heldere plattegrond met 26 bijzondere bomen en een wandelroute daarlangs. Bezoekers van de tuin krijgen de brochure gratis mee, om het bezoek aan de tuin te verdiepen en extra bijzonder te maken.

Deze bijdrage kon de NTs leveren uit het zogeheten Guus Gisolfpotje. Onze donateur Marjorie Gisolf heeft dit fonds aan de NTs ter beschikking gesteld ter herinnering aan

haar echtgenoot Guus Gisolf, die een groot tuinenliefhebber was. Op dit prachtige plekje in midden-Nederland gaan we onze Vrijwilligersdag houden op 20 september a.s. (houd de NTs website in de gaten) en dan wordt de brochure uitgereikt. De tuintentoonstelling 'De terugkeer van de Verloren Tuinkunst' is tot en met zondag 29 november 2020 te bezoeken. Al wandelend door de historische tuin kun je op diverse panelen in de tuin kennisnemen van het verhaal van de Verloren Tuinkunst. •

Uitslag fotowedstrijd

Jan Nauta, Siem de Vlas en Jan-Willem Steenweg zijn de winnaars van de NTs-fotowedstrijd 'Je eigen voorjaarstuin'. Zie voor hun tuinen: Open Tuinen Gids 2020, nrs. 20 en 27. Siem de Vlas is pas recent donateur.

Zij wonnen de prijs in de categorie overzichtsfoto, detailfoto respectievelijk macrofoto. Zij kregen hun prijs thuis toegestuurd: het onlangs verschenen boek 'Hypernatuur. Planten met het oog op de toekomst' van Cor van Gelderen en Wouter van der Tol. Het bestuur van de NTs kende ook een aanmoedigingsprijs toe aan Fedde en Lars, de jongsten onder de voorjaarstuinfotografen (10 en 5 jaar oud), voor hun foto van pappa's tuin. Zij kregen een Nerf Super Soaker cadeau, voor veel waterpret en om pappa's tuin nog mooier te maken. •

EMAILADRESSEN

Nooit onze online nieuwsbrief ontvangen? Jammer! Je mist hierdoor regelmatig interessante informatie. Dat komt waarschijnlijk omdat wij je mailadres niet hebben. Geef daarom je mailadres door aan het bureau (info@tuinenstichting.nl), onder vermelding van donateursnummer of naam, adres en woonplaats. Als wij je emailadres weten, kunnen wij je bovendien beter bereiken. Ook ontvang je dan de jaarlijkse factuur per email. Dat is beter voor het milieu! •

Schenken en legaten

Af en toe verrassen donateurs ons met een extra donatie, in de vorm van een schenking of legaat. Dat waarderen wij zeer, omdat deze onverwachte bijdragen ons in staat stellen bijzondere dingen te doen.

De afgelopen maanden waren wel heel speciaal. We werden verrast door drie mooie schenkingen! Eén kwam voort uit een legaat van mevrouw S.M. van Romburgh-Hageman uit Baarn en de tweede werd ons toebedeeld door de Stichting K.P. Boon uit Den Haag. De derde schenking was afkomstig van een donateur op leeftijd, die had opgemerkt dat de NTs met financiële krapte kampt, bijvoorbeeld doordat er minder Tuinjournaals uitkomen. Zij koos daarbij voor een periodieke schenking verspreid over vijf jaar. In alle drie gevallen ging het om bedragen met drie nullen! We zijn erg blij met deze bijdragen. Dit betekent dat onze stichting weer meer lucht heeft en dat we de toekomst des te meer met vertrouwen tegemoet zien. Draag je de NTs ook een warm hart toe? Informatie over de mogelijkheid tot schenkingen en legaten staat op de NTs-website. •

Hypernatuur; een ode aan bomen en heesters

Een nieuw boek over tuinen, met planten in de hoofdrol. Bomen en heesters, de grote liefde van Cor van Gelderen en geërfd van beide ouders, komen ruimschoots aan bod. In veel tuinboeken is dat wel anders. 'In tuinen scheppen we bijzondere natuur', zegt Cor, 'hypernatuur.' Alle vegetatielagen krijgen aandacht en de prachtige foto's van tuinen all over the world laten imposante voorbeelden zien. Als kweker wenst hij planten een gelukkige toekomst. Daar geeft dit mooie boek praktische en inspirerende handvatten voor, inclusief ontwerpideeën en met klimaatverandering in het achterhoofd. • (Julia Voskuil)

Cor van Gelderen – *Hypernatuur. Planten met het oog op de toekomst*
ISBN 978 90 5615 612 1 | hardcover | 256 pagina's | geïllustreerd | € 35,00

In het kader van Open Monumentendag (12 en 13 september) opent een aantal groene monumenten hun tuin. De NTs heeft hen bereid gevonden om dit weekend gratis open te gaan. Helaas zijn het iets minder tuinen dan wij vooraf voor deze tweede Groene Monumentendag hadden benaderd, doordat de coronapandemie de plannen van de lokale, organiserende comités flink in de war heeft geschopt. Sommige gemeenten hebben besloten helemaal niet deel te nemen. Dat betekent dat ook de groene monumenten in die gemeenten gesloten blijven. In andere gemeenten gaat Open Monumentendag gewoon door, zij het met beperkte, of alternatieve, openstelling. Kijk op de website van de NTs of Open Monumentendag voor de deelnemende erfgoedtuinen en breng ze een bezoekje in het weekend van Open Monumentendag! •

NIEUWE PENNINGMEESTER

Per 1 april is Gerbrand van den Ban toegetreden tot het NTs-bestuur.

Foto: Hélène van Domburg

Hij vervult de functie van penningmeester. Gerbrand is 56 jaar en werkt al vele jaren voor de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Naast zijn werk is hij altijd maatschappelijk betrokken geweest, onder meer als vrijwilliger bij het bewonersoverleg in zijn buurt. Gerbrand verheugt zich erop om zich in te kunnen zetten voor het groene erfgoed en de NTs: 'De huidige crisis onderstreept des te meer dat het behoud van en de liefde voor tuinen en parken van groot belang is. In de stad maar evengoed daarbuiten. Als penningmeester van de NTs hoop ik een bijdrage te leveren aan een florerende stichting waardoor velen kunnen genieten van ons rijke groene erfgoed.' •

De hoveniers van Oranje

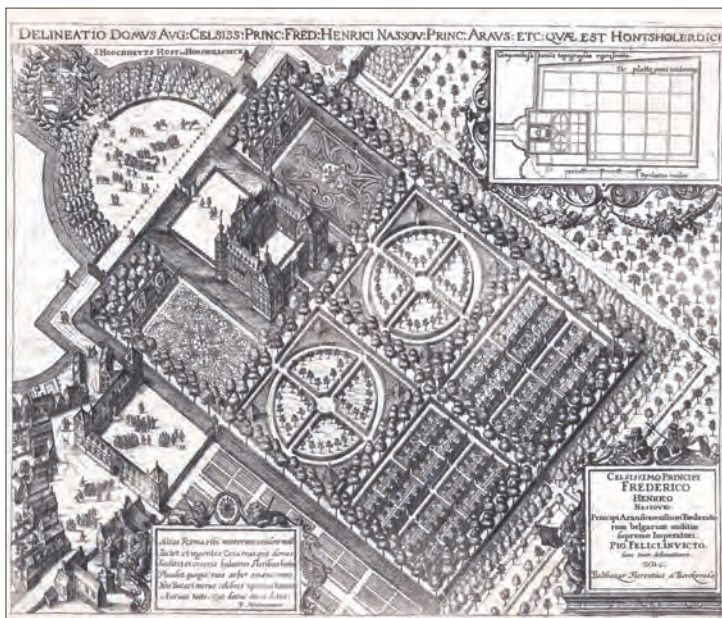
De zeventiende eeuw bracht veel nieuwe ontwikkelingen in de tuinkunst. Het stelde de hoveniers van toen voor grote uitdagingen. De hoveniers van Oranje gingen die met succes aan.

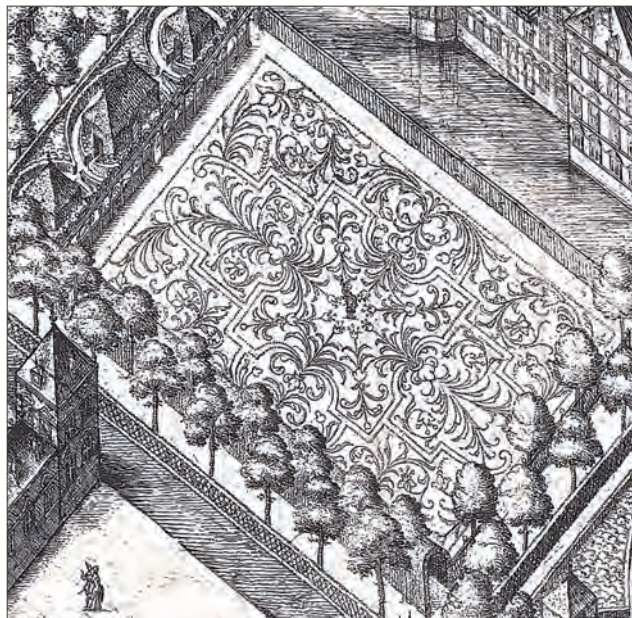
Tekst: Lenneke Berkhout

De zeventiende-eeuwse geometrische tuinen van het Huis van Oranje waren aardse paradijzen. In deze classicistische tuinen speelden symmetrie en zichtlijnen een essentiële rol. Deze tuinstijl wilde laten zien dat de mens de natuur kon beheersen en perfectioneren. De mens was in de dagelijkse praktijk vooral de hovenier die verantwoordelijk was voor het beheer van deze grote tuinen. Het vergde veel kennis en vaardigheid en intensief onderhoud om de tuinen in stand te houden. De hoge hagen, parterres en piramides van taxus en buxus moesten strak gesnoeid worden, evenals de (lei)fruitbomen en laanbomen. De oranjerieplanten moesten goed verzorgd en tijdig in en uit de oranjerie geplaatst worden en het onkruid gewied. En dan was er nog het onderhoud aan de vele meters paden, sloten en andere waterwerken. Ga er maar aan staan.

De hoveniers van de prinsen en prinsessen van Oranje was dit werk wel toevertrouwd. Samen met de hoveniers van andere grote buitenplaatsen en van de botanische tuinen bij de universiteiten behoorden zij tot de beste hoveniers van het land. Het waren geleerde, goed opgeleide mannen (en een enkele weduwe) die verantwoordelijk waren voor het beheer van de prinselijke tuinen, zoals Honselaarsdijk bij Naaldwijk, Huis ten Bosch bij Den Haag, Soestdijk en Het Loo. Deze hoveniers beschikten naast horticu-
turele kennis en vaardigheden ook over 'managementkwaliteiten', nodig om het werk te organiseren, de knechten en wieden aan te sturen en een omvangrijke (financiële) administratie bij te houden. Zij waren kortom 'nut, bequaem en geexperimenteert'.

Gezicht op huis en tuinen van Honselaarsdijk in vogelvlucht (Balthazar Florisz van Berckenrode, ca. 1635-ca. 1645, Rijksmuseum Amsterdam).

Parterre van buxus in de tuinen van Honselaarsdijk.

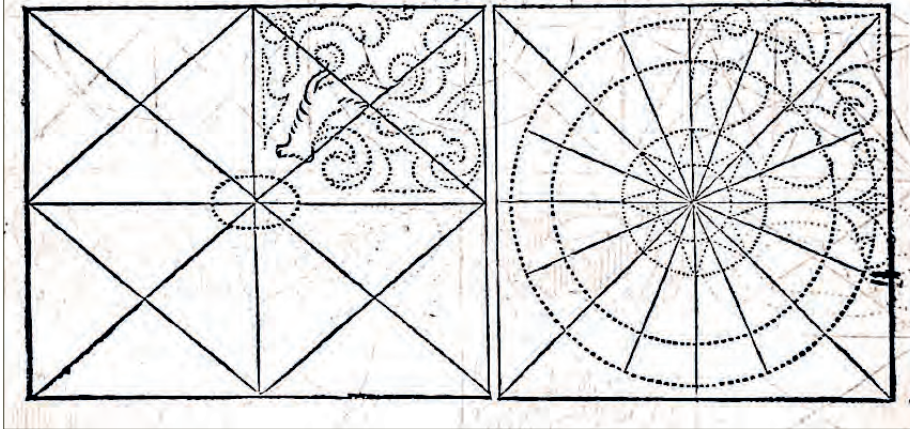
Overzicht van huis, tuinen en park van Soestdijk (Bastiaen Stopendaal naar Bartholomaeus Stuyvenburgh, Gezicht op Paleis Soestdijk in vogelvlucht, 1647-1693, Rijksmuseum Amsterdam).

Aanleg van parterres

Niet alleen het dagelijks beheer stelde de hoveniers voor een grote uitdaging. Zij moesten ook meegaan in vernieuwingen in de tuinkunst. Het aanleggen van parterres was zo'n nieuwe mode. De eerste parterres in de tuinen van Honselaarsdijk waren een ontwerp van de Fransman André Mollet en werden in de lente van 1633 onder zijn leiding aangelegd. Gijsbrecht van Thooren, de hovenier van Honselaarsdijk, had hier geen ervaring in. Dat aanleggen betekende in de eerste plaats dat het op papier getekende patroon met behulp van touwen en stokken op de grond uitgezet moest worden. Geen eenvoudige opgave, want

het waren grote parterres. Vervolgens kon de parterre ingeplant worden. Hoe arbeidsintensief het onderhoud van de parterres was, blijkt wel uit de extra betaling van 200 gulden die Gijsbrecht van Thooren hiervoor kreeg. Daarmee werd zijn traktement (jaarloon) van 250 gulden bijna verdubbeld tot 450 gulden. Gijsbrechts 16-jarige zoon Anthony had zijn ogen goed de kost gegeven, toen André Mollet het patroon liet uitzetten. In 1646 legde hij zelf nieuwe parterres aan in de tuin van Honselaarsdijk. Hij had de techniek inmiddels onder de knie, evenals andere prinselijke hoveniers.

*Maniere om de Bloem-percken of Parterris
na de Konst te verdeelen.*

Het op de grond uitzetten
van een ontwerp van
een parterre (Jan van der
Groen, Den Nederlandtsen
Hovenier, 1670, Koninklijke
Bibliotheek, Den Haag).

Onderhoud van het gras

In de loop van de zeventiende eeuw was gras een belangrijk onderdeel van de tuinen geworden in de vorm van grasparterres of een boulingrin (klosbaan). Toen al waren de Engelsen befaamd om de kwaliteit van hun gras. Hun geheim? Wekelijks maaien én rollen. Het Engelse gras werd eerst gemaaid met een zeis of sikkkel en vervolgens gerold met een houten roller om hoopjes aarde die wormen hadden achtergelaten te pletten. Daarna ging er een stenen roller overheen om het gras te egaliseren. Prins Willem III, een groot tuinliefhebber, was bij bezoeken aan Engeland onder de indruk geraakt van het Engelse gras. In 1687 liet hij de Engelse hoveniersknecht Ralph Mose overkomen naar Het Loo om Nederlandse hoveniersknechten te leren het gras volgens de Engelse regelen der kunst te

Het gras in de voorhof van
Het Loo werd gerold om
een egaal gazon te krijgen
(detail uit: Romeyn de
Hooghe, Gezicht op Paleis
Het Loo), 1700-1737, Rijks-
museum Amsterdam).

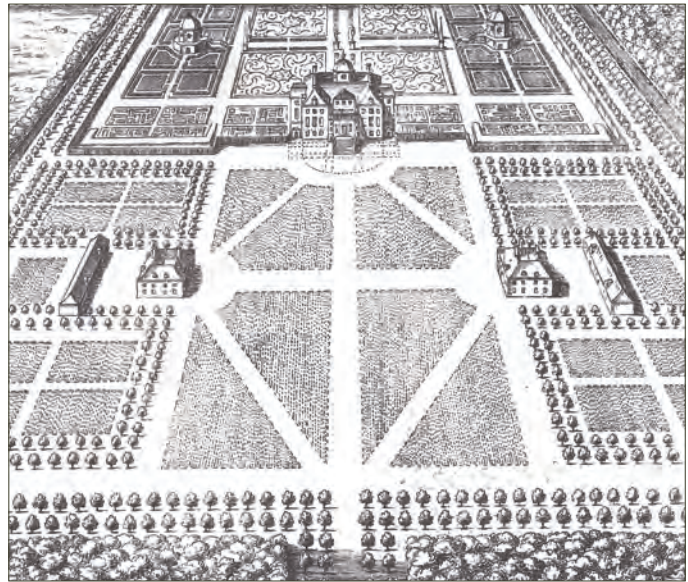
onderhouden. De zware stenen roller werd overigens getrokken door paarden, die speciale 'laarzen' droegen om te voorkomen dat hun hoeven afdrukken achterlieten in het gras. Na het vertrek van Mose was het in 1691 opnieuw een Engelsman die toezicht hield op de graswerken op Het Loo. Zijn naam John Tracy kwam verbasterd tot Jan Tressy terecht in de archieven.

Broeikunst

De prinselijke tuinen hadden niet alleen een sierfunctie. De nutsfunctie van de tuinen was minstens even belangrijk. Het hele jaar door werden groenten, kruiden en fruit geleverd voor de hofkeuken. Tuinproducten werden ook gebruikt als giften, die de hoge positie en status van de gever nog eens extra benadrukten. Meloenen waren populair als gift, omdat dit redelijk exclusief fruit was. Dankzij een nieuwe techniek was het mogelijk in de prinselijke tuinen meloenen in overvloed te kweken. Meloenzaad heeft een warme bodem nodig om te ontkiemen en in het Nederlandse klimaat was dat een lastige opgave. De broeikunst of het 'vervroegen der seizoenen' bracht echter uitkomst.

Deze broeikunst werd in het midden van de zeventiende eeuw geïntroduceerd in Nederland en al snel toegepast in de prinselijke tuinen. Voor deze techniek waren zogenaamde broeibakken nodig. In een kuil werd een flinke laag

verse paardenmest gestort met daarbovenop een laag gewone aarde. Over de kuil werd een houten bak geplaatst met schuine glazen ramen, die opengezet konden worden. Verse paardenmest heeft de eigenschap langdurig hitte af te geven en warmt zo de bovenste laag aarde op. Ideaal voor het kweken van meloenen, maar ook om andere groenten vroeger of juist later in het seizoen te telen. De Fransman Jean Baptiste de La Quintinie, directeur van de *potager* (moestuyn) van Versailles, stond zich er graag op voor dat hij dankzij de broeikunst al in maart kropsla kon laten oogsten voor de hofkeuken van de Franse koning Lodewijk XIV. De broeikunst was geen eenvoudige techniek. Het regelen van de temperatuur in de broeibakken was een vaardigheid die in de praktijk geleerd moest worden. Handzame thermometers waren er nog niet. Een hovenier moest met zijn handen in de aarde voelen of de grond de juiste temperatuur had om te kunnen zaaien. Om te voorkomen dat gewassen verbrandden, moest hij de ramen op tijd openzetten, maar ook weer sluiten bij te veel kou. Broeibakken waren kostbaar door het gebruik van (duur) glas en paardenmest. Voor de prins

Huis ten Bosch met rechts vooraan het huis van de hovenier (Jan Matthysz naar Pieter Jansz. Post, Paleis Huis ten Bosch in vogelvlucht, 1655, Rijksmuseum Amsterdam).

van Oranje was dat geen probleem en op Soestdijk was dan ook een lange rij broeibakken voor het kweken van meloenen te vinden.

De tuinbazen van nu

De hoveniers uit de zeventiende eeuw hebben de basis gelegd voor het vak van hovenier. Zij hebben nieuwe technieken toegepast en generaties hoveniers opgeleid. Hun kennis en ervaring was destijds essentieel om fraaie tuinen te kunnen aanleggen en in stand houden. De tuinbazen van vandaag treden in de voetsporen van hun zeventiende-eeuwse voorgangers en bouwen voort op een eeuwenoude traditie. Dat maakt deze hedendaagse hoveniers onmisbaar voor het behoud van ons groene erfgoed. •

Naschrift

Meer over hoveniers in de zeventiende eeuw kunt u lezen in *Hoveniers van Oranje. Functie, werk en positie 1621-1732* van Lenneke Berkhout (ISBN: 9789087048358). Het boek is verkrijgbaar bij uitgeverij Verloren voor € 39. Zie: <https://verloren.nl/boeken/2086/247/28616/adel/hoveniers-van-oranje>

Gezicht op een deel van de tuin van Huis ten Bosch rond 1690 (Anoniem, Gezicht op een deel van de tuinen van Huis ten Bosch, in of na 1717, Rijksmuseum Amsterdam).

‘In de tuin leer je loslaten’

Tuinieren is niet alleen maar gezond voor het lichaam, het verruimt ook onze geest. In haar boek *Tuinieren voor de geest* onderbouwt de Engelse psychiater, psychotherapeut en tuinier Sue Stuart-Smith deze stelling met wetenschappelijk onderzoek en verhalen uit de praktijk.

Tekst: Maartje den Breejen en Lara de Graaf

Foto van Sue Stuart-Smith: Russel Sach; foto's van The Barn Garden: Tom Stuart-Smith

In de aarde zitten bepaalde bacteriën die je serotonineniveau verhogen, zodra je ze omwoelt. In de tuin zakt je bloeddruk al na een paar minuten. En de kleur groen is, dankzij onze evolutie in een groene omgeving, de standaard ruststand voor onze ogen. Maar tuinieren is behalve gezond voor het lichaam, ook goed voor de geest, beweert de Engelse psychiater, psychotherapeut en tuinier Sue Stuart-Smith.

Voor al in extreme situaties wordt duidelijk hoe tuinieren ons wijzer en veerkrachtiger maakt. Daarom sprak ze voor haar boek mensen met trauma's, verslaafden in een ontwenningskliniek, burn-out en dwarslaesiepatiënten, oorlogsveteranen, gedetineerden en bewoners in een achterstandswijk. En allemaal hadden ze op hun eigen wijze baat bij tuinieren. Hun gevoel van eigenwaarde én hun contact met de omgeving bloeide ervan op. Sue Stuart-Smith vertelt hun verhalen en onderbouwt deze met wetenschappelijk onderzoek. Ze put ook uit haar eigen ervaring als tuinier. Zij en haar man, de internationaal bekende landschapsarchitect en tuinontwerper Tom Stuart-Smith, tuinieren samen al 25 jaar in hun prachtige tuin: The Barn Garden in Bedmond. Vijf jaar werkte Sue aan *Tuinieren voor de geest*. Ze begroef zichzelf in vakliteratuur en deed veldwerk. Toen het boek in Engeland eindelijk

werd gelanceerd, brak de coronapandemie uit. En waar hadden mensen behoefte aan? Aan tuinieren. We spraken Sue in mei via een videoverbinding, net nadat haar boek was vertaald in het Nederlands en hier was verschenen.

Sue, hoe ga je zelf om met de huidige situatie rondom het coronavirus? Hoe beïnvloedt die je dagelijkse routines en werkzaamheden?

‘Na al die tijd van onderzoek en schrijven, verheugde ik me erg op de promotie van mijn boek. Ik wilde er weer op uit trekken, aanwezig zijn bij lezingen en literatuurfestivals en ook naar Amsterdam komen. Maar nu zit ik toch weer hele dagen achter mijn computer. Ik heb natuurlijk geen klagen over de belangstelling voor mijn boek.

Daarnaast ondersteun ik als psychiater en psychotherapeut (*not for profit service*) via de British Medical Association artsen bij stress en burn-out. Daar ben ik nu ook erg druk mee. Mijn zoon werkt op de eerste hulp. Daardoor krijg ik een behoorlijk nauwkeurig beeld van de situatie in de frontlinie. We leven in grote onzekerheid.

Het tuinieren heeft voor mij een nieuwe betekenis gekregen. Ik heb tomatenplantjes gezaaid in potjes op mijn vensterbank, elke ochtend lijken ze wel extra gegroeid, een positieve start van de dag.’

In Nederland zien we dat sinds de coronauitbraak mensen weer veel aan het tuinieren zijn, meer dan voorheen. Is dat in Engeland ook het geval?

‘Hier is die aandacht voor tuinieren op het moment ook bijzonder groot, hoewel het in eerste instantie erg lastig was om aan zaden en planten te komen. De tuincentra en kwekers waren gesloten en zijn nu recentelijk pas weer geopend. We weten dat tuinieren kalmerend en ontspannend is en sterke anti-stresseffecten heeft. Het was eigenlijk de enige activiteit die mensen veilig konden doen. En tuinieren bleek het antwoord op veel dingen. Zeker in een tijd waarin onze sociale contacten ons werden ontnomen, gaf de tuin troost. Vrienden vertelden me dat hun kleine tuin nu zelfs groots aanvoelde. De tuin is een microkosmos door al het leven dat erdoor aangetrokken wordt. Men ontdekt dat nu weer. De zingende vogels worden weer opgemerkt.’

Je beschrijft tuinieren als een intieme bezigheid. In Nederland hebben mensen het over ‘huidhonger’. Denk je dat tuinieren die kan stillen?

‘Ja ik denk het wel. Als we een crisis ervaren zoeken we iets om ons weer aan te kunnen hechten. We zoeken een veilige omgeving. Er bestaat zelfs een term voor deze behoefte: ‘*urgent biophillic*’, wat zoveel betekent als contact leggen met de natuur na een ramp. Ik schrijf erover in het hoofdstuk ‘Oorlog en tuinieren’.

Ten tijde van crises zijn de regenererende krachten uit de natuur stabiliserend voor ons. Het is iets waar we ons aan vast kunnen houden als al het andere zo onzeker is. We weten niet hoe de toekomst eruitziet, maar alles in de natuur gaat gewoon door. Dat is geruststellend en kalmerend. De natuurlijke cycli van groei en verval helpen ons begrijpen en aanvaarden dat verlies, dood, groei en schoonheid deel uitmaken van de levenscyclus. Tuinieren is een proces en verandering is inherent aan een proces. Er is een deel in ons dat zich altijd verzet tegen verandering. Maar door tuinieren leer je verandering te omarmen. De tuin verdeelt ons niet. Ook al groeien planten misschien niet zo goed, ze zullen je nooit afwijzen of je kwetsen. De tuin is een beschermde ruimte die je toestaat om in contact te komen met diepe aspecten van jezelf via de intieme, tactiele handeling van het tuinieren.’

Je schrijft ook dat we al tuinierend niet alleen ons leren verzoenen met de sterfelijkheid van alles wat leeft, maar ook dat er een wederzijdse afhankelijkheid bestaat tussen onszelf en de omgeving. We kunnen onze wil maar voor een klein deel opleggen aan een tuin, maar tegelijkertijd hebben we nooit de volledige controle. Toch zijn er ook nog genoeg tuiniers die vooral worden gedreven door de drang om de natuur te domineren.

‘De manier van tuinieren, die volgens mij op den duur meer de overhand gaat krijgen, en die we moeten promoten, is een manier waarbij we ons realiseren dat we deel uitmaken van de natuur. Een manier waarbij we samenwerken met de natuur, daarmee een relatie aangaan, en niet alleen maar nemen, maar ook geven. Tuinieren is een wisselwerking, waarbij de natuur onze wens om te helen van leven voorziet, of dat nu gebeurt door afval om te vormen tot voedzame compost,

**‘Alles in de natuur
gaat gewoon door.
Dat is geruststellend
en kalmerend’**

door bestuivers een handje te helpen of door de aarde mooi te maken. Als we ons alleen maar concentreren op het exploiteren van de natuur, dan plaatsen we onszelf buiten de natuur en dat heeft schadelijke gevolgen voor onze gezondheid, voor de natuur en onze geestelijke rijkdom.’

Hoe kun je de tuiniers van de oude stempel overtuigen van het belang van biodiversiteit?

‘Publieke campagnes kunnen helpen om meer bewustzijn te creëren. Er is een cultuuromslag nodig en dat zal langzaam gaan. In Engeland hebben we sinds kort ‘No mow May’. Dat is een oproep om gedurende de hele maand mei je gazon niet te maaien met als doel de wilde bloemen tussen het gras een kans te geven, zodat er meer bestuivende insecten op af komen. Ik vind deze nieuwe campagne goed gevonden. De meeste mensen hebben een hekel aan grasmaaien, maar voelen zich toch verplicht om dit wel te doen, want wat zullen de burens er anders van denken? Nu kunnen ze zeggen: we doen mee aan ‘No Mow May’. Dan is niet-maaien opeens wel sociaal geaccepteerd.’

In je boek schrijf je vooral over de heilzame werking van met je handen in de aarde werken, maar ook dat er destructieve krachten komen kijken bij tuinieren.

‘Niet alle voldoening die je kunt ontleen aan het verzorgen van planten heeft te maken met het scheppen van nieuw leven. Het mooie van

destructief zijn in de tuin is dat dat niet alleen mag, maar zelfs noodzakelijk is, want als je niet zo nu en dan dingen stukmaakt, raakt je hele tuin overwoekerd. Heel veel dingen die je doet tijdens het tuinieren zijn doortrokken van agressie, zoals bijvoorbeeld planten snoeien, de moestuin stevig omspitten, slakken afslachten, kriebelmuggen doodslaan, kleeftkruid uitrukken en brandnetels wieden.’

Maar je hebt het nergens over de agressiviteit van de natuur zelf. Op een dijkje in Friesland groeit de giftigste plant van Nederland: de gifsumak, ook bekend als Poison Ivy. De plant is afkomstig uit Amerika en kan zeer ernstige huidproblemen veroorzaken en bij inademing zelfs dodelijk zijn. Of denk aan de Japanse duizendknoop die hele gebouwen kan ontworsten.

‘Je moet oppassen met het vermenschelijken van planten. Maar het belangrijkste is het inzicht dat kennis over planten een voorwaarde is om te gaan tuinieren. De jagers en verzamelaars hadden al de vaardigheid om te begrijpen welke planten giftig zijn, welke nuttig zijn, en welke goed smaken en wanneer ze bloeien. Dat is de eerste basiskennis geweest voor onze evolutie.

Vaak komt die kennis vanzelf. Als mensen eenmaal beginnen met tuinieren, raken ze daar al snel aan verslingerd. De tuin is in haar al verscheidenheid dan ook een heel fascinerende wereld. Zodra je die wereld binnenstapt, voelt het belangrijk om te weten welke planten giftig zijn. Tuinieren is de plaats waar natuur en cultuur samenkomen. Het is een transitieruimte, die een ontmoetingsplaats kan zijn voor ons diepste, van dromen doortrokken zelf, van ons intellect en de echte, materiële wereld.’

In de nabije toekomst openen Tom en jij op een hectare van jullie Barn Garden de gemeenschapstuin The Orchard, The Serge Hill Project for Gardening and Health. Wat was er eerst, het boek of het Orchard-project?

‘Het boek. Het boek bracht twee kanten uit mijn leven samen, mijn leven thuis en mijn werk als psychiater. Tom brengt een levenslange ervaring met en kennis van ontwerpen mee. Hij is een plantenman. Ik breng mijn therapeutische vaardigheden mee. En in onze tuin heb ik de moestuin onder mijn hoede. Tom en ik leven hier al dertig jaar en er was geen tuin toen we hier kwamen, dus we heb-

ben samen al heel veel opgebouwd. Tom heeft vijftien mensen in dienst voor zijn ontwerpstudio, die is gevestigd in Londen, maar daar wil hij al lange tijd weg. Hij heeft veel jonge mensen in dienst die zich geen huis met een tuin in het dure Londen kunnen permitteren. Dus het is niet makkelijk voor hen om in de praktijk kennis te vergaren over planten. We hebben het idee om het gemeenschapsproject te combineren met een verhuizing van Toms bedrijf. Dan kunnen zijn werknemers die geen tuin hebben hier een lapje grond krijgen, waarin ze kunnen experimenteren en leren. We gaan hier ook een reeks vaste planten kweken voor de landschapsonwerpcontracten van Tom. En op dit moment kweken we de planten-voorraad voor het RHS Hampton Court-tuinontwerp voor 2020, dat nu is uitgesteld tot september. Daarnaast gaan we samenwerken met scholen. En we zetten onze samenwerking voort met Sunnyside Rural Trust, een stichting die kinderen met leerproblemen kennis laat maken met tuinieren.'

Het Tuinjournaal is een magazine voor de donateurs van de Nederlandse Tuinenstichting. Zij weten bijna allemaal uit eigen ervaring dat tuinieren goed is voor de geest. Wat kunnen ze leren van je boek?

'Tuinieren is een non-verbale bezigheid. Veel

van wat je doet is moeilijk in woorden te vatten. Het wordt altijd een beetje zweverig, of je valt in herhaling als je erover praat. Het zal mijn psychoanalytische geest zijn dat ik wil articuleren wat voor een onbewuste processen er gaande zijn tijdens het tuinieren. Misschien dat mensen door het lezen van mijn boek nu niet alleen ervaren dat ze zo van tuinieren houden, maar ook begrijpen waarom dat zo is.'

Kan tuinieren de wereld redden?

'Dat is wat al te groots gesteld. Ik denk dat we de planeet kunnen redden, als we haar benaderen als tuinier, zorgzaam. Maar je moet klein beginnen, met projecten als Incredible edible. Dat begon heel klein met twee vrouwen die hun stadje Todmorden volledig zelfvoorzienend wilden maken qua voedsel en wat zaadjes planten op braak liggende landjes. En nu is die actie uitgegroeid tot een enorme beweging. Steeds meer mensen wilden meedoen. De relaties in de gemeenschap zijn verbeterd en de criminaliteit daalt elk jaar verder. Vele andere gemeenschappen in zowel Groot-Brittannië als daarbuiten zijn inmiddels geïnteresseerd in hun eigen openbare tuinbouw. Dus we kunnen veel bereiken met tuinieren, maar niet alles natuurlijk.'

'Misschien dat mensen door het lezen van mijn boek nu niet alleen ervaren dat ze zo van tuinieren houden, maar ook begrijpen waarom dat zo is'

Tuinieren voor de geest; Sue Stuart-Smith (Bezige Bij, € 24,99) ISBN 9789023450092

Het baanbrekende experiment van **GESTICHT MEERENBERG**

In 1841 was een nieuwe wet te verbetering van de krankzinnigenzorg aangenomen. In elke provincie moest een gesticht met tuinen worden opgericht. Alleen Noord-Holland bracht de plannen tot uitvoering met het gesticht Meerenberg. J.D. Zocher jr. maakte het ontwerp. De patiënten vormden al snel een 'kleine nijvere en arbeidszame maatschappij'.

Tekst: Ronald van Immerseel

*"Saligh! Die uw eygen boomen
Soo bestraft, beheert, besnoeyt;
En van binnen, sonder schromen,
Uyt uw boesem 't onkruyt roeyt!*

*Noyt doorkruyst ghy 't velt of dreven.
Of ghy hebt daer yets gemerckt,
Dat u nut of troost kan geven,
En u innerlijk versterckt"*

(Jan van Vliet, 'Lof van Sorghvliet' in J. Cats,
Ouderdom en Buytenleven (1655))

De 17^e-eeuwse hofdichters roemden al de heilzame kracht van het werken in tuin en op het land op het geestelijk welzijn. In 1796 stichtte de Britse arts William Tuke in de buurt van York de 'Retreat', een inrichting waar patiënten overal op het terrein mochten komen en de mogelijkheid werd geboden om te tuinieren of ander nuttig werk te verrichten. Het zou tot halverwege de 19^e eeuw duren voor de geestelijke gezondheidszorg in Nederland dit denkbild omarmde.

Rechts: Gezicht op de voorzijde van het Provinciaal Ziekenhuis Meerenberg omstreeks 1860. Het ziekenhuis en de aanleg zijn ontworpen door J.D. Zocher jr.. Kleurenlitho naar het origineel door Gerardus Johannes Bos. Noord-Hollands Archief, beeldcollectie gemeente Haarlem.

De tuinploeg van het Provinciaal Geneeskundig Gesticht voor krankzinnigen Meerenberg, 1910. Noord-Hollands Archief, beeldcollectie foto's provinciale ziekenhuizen.

KRANKZINNIGENGESTICHTEN

In 1842 bezocht de Belgische hervormer prof. dr. J. Guislain het Amsterdamse Buitengasthuis. Zijn verslag was niet mals. Hij beschreef patiënten met kromgegroeide benen omdat zij al jarenlang in te kleine bedden lagen vastgebonden en speciale binnenplaatsjes waar verwarde patiënten zomer en winter onbeschermd aan een ijzeren ring in de muur gelucht werden "als apen in een dierentuin". Het Buitengasthuis was helaas geen uitzondering. Gelukkig waren hervormers in Nederland inmiddels tot de conclusie gekomen dat het

zo niet langer kon. In 1841 was een nieuwe wet op krankzinnigenzorg aangenomen die vooral inzette ter verbetering van de zorg. De wet was geënt op de ideeën van de Utrechtse hoogleraar J.L. Schroeder van der Kolk. Schroeder pleitte voor nieuwe gestichten met tuinen, werkplaatsen en ontspanningsmogelijkheden voor de patiënten, ver van het stedelijk gewoel. In elke provincie moest een dergelijk gesticht opgericht worden. Uiteindelijk zou alleen Noord-Holland de plannen daadwerkelijk tot uitvoering brengen. De keuze viel op buitenplaats Meerenberg bij Santpoort van-

wege het “afdoende isolement”, de aanwezigheid van een parklandschap en de nabijheid van duinen en zee, schoon drinkwater. De ligging midden in de natuur was welbewust en bood de patiënten de mogelijkheid tot het maken van wandelingen en de land- en tuinbouw te beoefenen.

J.D. ZOCHER JR.

In 1841 kreeg J.D. Zocher jr. de bijzondere opdracht om een ontwerp voor het nieuwe gesticht en omgeving te maken. Zocher ontwierp een neoclassicistisch gebouw van

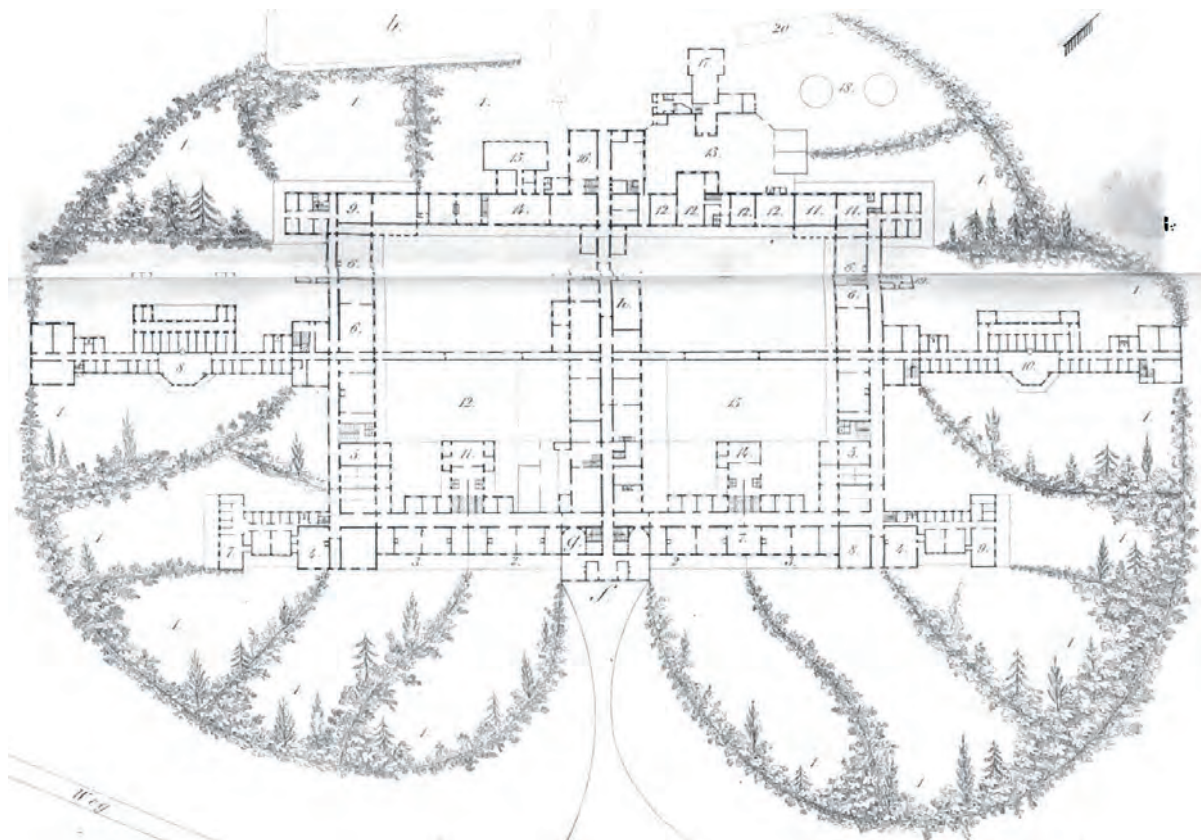
“eenvoudige schoonheid” met een strikte symmetrie en evenwichtig uiterlijk dat de verwarde geesten rust moest geven. Rondom het gebouw lagen twintig afzonderlijke omheinde tuinen die aansloten op de diverse verpleegafdelingen. Daaromheen was het gebouw aan alle zijden “omgeven van bosschen, wandelperken, landerijen, moesgronden enz.” Toch waren er ook tegenstanders. Jonkheer Opperdoes Alewijn meende dat de geplande tuin- en parkaanleg rond het gesticht zo wild en kronkelend was dat dit de verwarde geesten alleen nog maar verder kon verwarren.

AAN HET WERK

De Amerikaanse arts Benjamin Rush schreef in 1812 een handboek over het behandelen van geesteszieken. Rush constateerde dat de patiënten die op het terrein van een inrichting werkzaamheden verrichtten om in hun levensonderhoud te kunnen voorzien, vaak het beste herstelden. Op het 32 hectare grote Meerenberg waren de werkzaamheden vrijwillig en

Onder: Plattegrond Meerenberg naar de door J.D. Zocher jr. ontworpen aanleg rondom het ziekenhuis met de twintig deeltuinen die aansloten op de verschillende afdelingen, 1876 Plattegrond afgebeeld in E. Gerdes, Meerenberg en de krankzinnigen (Amsterdam 1876)

hielden groepen patiënten zich onder andere bezig met het ontginnen van duingronden, land- en tuinbouw, aanleg en onderhoud van het park. In sommige jaren was meer dan 75% van de patiënten aan het werk. De provinciale inspecteurs noteerden in 1853 dat de zalen van de rustiger afdelingen bijna waren uitgestorven en dat Meerenberg een ‘kleine nijvere en arbeidszame maatschappij’ was die alle hun bekende buitenlandse gestichten overtrof. Met de komst van nieuwe en sterke geneesmiddelen in de jaren '50 van de 20^e eeuw veranderde de behandelmethode echter radicaal. De zorg ‘farmaceutiseerde’ ten koste van de aandacht voor de natuurlijke omgeving op het herstel. Ook Meerenberg werd hier uiteindelijk de dupe van. In 1986 viel het besluit om Meerenberg te sluiten. Inmiddels is het terrein van Meerenberg getransformeerd tot een woongebied met ca. 300 woningen. Nadat het monumentale hoofdgebouw grondig was gerenoveerd, zijn er in 2020 44 luxe wooneenheden gerealiseerd. •

Lieverd,

Het was heel fijn om jullie weer in het echt te zien. Knuffelen deden we niet, toch voelde het veel beter dan naar een beeldscherm te staren. Wij horen bij de gelukkigen met een ruime buitenszithoek zodat afstand houden geen punt was. De kleintjes hebben verrassend snel begrepen waarom en hoe het allemaal moest.

Paradijstuin,
onbekende schilder, 1410

De tuin is onze beste vriend in deze corona-ellende en geeft de nodige fysieke en mentale ondersteuning. Wij genieten van het comfort en de dynamiek van de landelijke omgeving. De ideale setting om je terug te trekken uit een bedreigende buitenwereld. De tuin als vluchtoord is niet nieuw in de tuingeschiedenis. Al tweeduizend jaar geleden vluchtten de welgestelde Romeinen uit de overvolle, verhitte en stinkende steden naar hun landelijke villa's met groen, frisse fonteinen en koele vergezichten. Later, in de vroege middeleeuwen was de tuin de beschermde omgeving waar de wilde dieren en de boze geesten, verwant aan de duivel, geen toegang konden vinden. Omsloten met muren en van beperkte omvang, is een middeleeuwse tuin goed vergelijkbaar met de gemiddelde stedelijke achtertuin van vandaag. Nu is Covid 19 de boze geest, even onzichtbaar en ongrijpbaar als toen de heidense goden, die in de bosjes zich schuil hielden om je van je christelijke geloof te verleiden. Deze besloten middeleeuwse tuinen waren zeker niet saai, er was genoeg ruimte voor plezier en entertainment. Bloemrijke gazons, trellissen met rozen, verhoogde kruidenbedden, fruitbomen en beschaduwde paden zorgden voor een aangenaam buitenverblijf. Het was een leef tuin, een buitenplek om samen te zijn. Herkenbaar?

Corona bracht ons, tuinbezitters ook iets goeds. Meer tijd om in de tuin te verblijven en meer aandacht te geven voor alles wat groeit, bloeit, zoemt, kruipt of vliegt. Meer tijd om met de kinderen samen te moestuinieren, stap-voor-stap de wondere wereld van zaaien en oogsten beleven. Natuureducatie ten top! Ook om de tuin te verfraaien, completer maken stelt men nu meer tijd beschikbaar. Wij zullen het bijna jammer vinden als het weer 'normaal' gaat worden. Ik mis wel enorm het naast elkaar kunnen zitten en het knuffelen met de kleinkinderen. Tot die tijd moeten wij de zegeningen van een besloten tuin tellen want middeleeuws of niet, beschermd buiten bezig zijn is het beste corona-medicijn.

Liefs, je moeder

BRIEVEN
AAN MIJN ZOON

Lieverd,

Het was heel fijn om jullie weer in het echt te zien. Knuffelen deden we niet, toch voelde het veel beter dan naar een beeldscherm te staren. Wij horen bij de gelukkigen met een ruime buitenszithoek zodat afstand houden geen punt was. De kleintjes hebben verrassend snel begrepen waarom en hoe het allemaal moest.

Éva Kovács is eigenaar van
tuinadvies-buro Kennemertuinen.
Zij woont en werkt nu in
Drenthe en heeft een landschappelijke
tuin, de Eeserhoek.
In de serie 'Brieven aan mijn zoon'
lees je hoe zij haar kennis
overdraagt aan de
volgende generatie.

Tekst:
Éva Kovács

Het succes van Steenbreek

Groen verbreedert

Het netwerk van Steenbreek blijft groeien. 'Dat is van belang, want werken aan vergroening van de leefomgeving moet je samen doen met zoveel mogelijk partners', zegt directeur Roel van Dijk. 'Van burgers tot overheden en bedrijfsleven.' Het thema voor 2020 is dan ook *Samen voor meer groen in de buurt*.

Groene parkeerplaats in Lichtenvoorde.

Rechts: Roel van Dijk, directeur van Steenbreek.

Tekst en foto's: Julia Voskuil

Steenbreek is nog maar vijf jaar actief, maar wist al veel bekendheid te genereren ten gunste van meer groen in steden en dorpen en aandacht voor biodiversiteit. De slogan *Tegel eruit, plant erin!*, samen met *Groei & Bloei* en Intratuin verleidde menig tuineigenaar om een betegelde tuin groener te maken. Vergroening is de missie van Stichting Steenbreek, waarbij burgers een belangrijke doelgroep vormen.

Maar de ambities van Steenbreek zijn breder en de stichting heeft de wind mee. Roel van Dijk: 'Door corona kreeg groen ineens meer waardering, met name in relatie tot gezondheid en sociale samenhang. Groen verbindt. Sinds de start in 2015, het jaar van het Akkoord van Parijs, werken we met een groeiend netwerk aan onze missie. Ook de NTs is aangesloten.'

Initiatief

Roel vertelt over het ontstaan van Steenbreek. Dat voert terug op een discussie in Wageningen in 2013. Enkele oud-hoogleraren van Wageningen Environmental Research (WUR) en Rijksuniversiteit Groningen met groen gerelateerde vakgebieden, signaleerden mogelijk negatieve effecten van versterking in dorpen en steden als gevolg van klimaatverandering (hoosbuien!) en het teruglopen van de biodiversiteit.

Hoe tot actie te komen? 'Informatie op basis van onderzoek was nauwelijks voorhanden, op buitenlands onderzoek zoals in Engeland na. Er werd contact gezocht met de stadsecoloog van Groningen, Wout Veldstra, nu voorzitter van onze stichting. Dat was de aanleiding om in drie typen wijken in Groningen de versterking te laten onderzoeken door de Rijksuniversiteit van Groningen. Om met voldoende nauwkeurigheid te kunnen vergelijken, is er gebruikgemaakt van luchtfoto's van de gemeente uit 1998, die zijn vergeleken met de toen recente informatie van het Kadaster. In deze relatief korte periode is de versterking tot acht procent toegenomen.

Ook is in dit onderzoek gekeken naar de jaarlijkse toename van de waterafvoer tijdens hevige buien ten opzichte van 1998. Dit was 3,4 procent meer. Dat dit plaatselijk kan oplopen tot 40 procent blijkt uit de lokale

Groene voortuin.

overstromingen, die steeds vaker in de stad voorkomen. Vervolgens is Steenbreek met vijf gemeenten (Amersfoort, Den Haag, Groningen, Leeuwarden en Eindhoven) van start gegaan. Deze gemeenten zagen dat er voor de openbare ruimte al programma's waren maar voor de private ruimte niet. De oppervlakte van een gemiddelde gemeente in Nederland bestaat uit 40% privaat eigendom, dus daar lag een uitdaging. Private partijen zoals woningeigenaren, VVE's, woningcoöperaties en bedrijven heb je dus nodig om vergroening aan te pakken.'

Actie, met partners

In 2015 kon met de oprichting van Operatie Steenbreek concreet actie worden ondernomen, Roel werd secretaris en is sinds 2020 directeur. 'Ik ken de boomkwekerijsector, studeerde journalistiek in Tilburg en was werkzaam voor het vakblad voor de Boomkwekerij en de voormalige promotieorganisatie Plant Publicity Holland en Entente Florale Nederland. In 2019 gingen de stichtingen Operatie Steenbreek en de Stichting Entente Florale Nederland samen verder onder Stichting Steenbreek. Met deze nieuwe stichting gingen we met onze partners verder werken aan het klimaatadaptief maken van de omgeving en de biodiversiteit verbeteren.'

Frequente lokale hoosbuien zowel als langdurige droogte maken het voor iedereen duidelijk dat klimaatadaptatie hard nodig zijn. Dat ook verbetering van de biodiversiteit hoge prioriteit moet hebben bleek in 2017 uit een alarmerend Duits rapport.

Roel: 'Hadden we in 2015 het klimaatakkoord om vergroening op de agenda te krijgen, dit jaar zorgen de coronamaatregelen voor draagvlakverbreding. We hebben een kaart van Nederland gemaakt om te tonen welke gemeenten werk maken van vergroening. Met communicatiemiddelen en activiteiten ondersteunen we overheden, bedrijfsleven en burgers om te werken aan een bestendige en aantrekkelijke leefomgeving.'

'Partners zoals provincies, waterschappen en gemeenten dragen financieel bij voor samenwerking, daarnaast spelen zakelijke partners en organisaties een rol van betekenis. Vanuit ons secretariaat in Amersfoort kunnen we met een kleine bezetting en de inzet van deskundigen veel werk verzetten. Naast brede communicatie geven we kennisontwikkeling veel aandacht. Steenbreek is van meet af aan ook onderwijsgericht, er zijn goede contacten met Wageningen, Groningen, Leeuwarden en Velp'.

Praktijk en de Steenbreek Trofee

In 2016 is de Steenbreek Trofee ingesteld om mooie projecten voor het voetlicht te brengen. In 2019 werden vier inzendingen genomineerd, waaronder buurtinitiatief Zichtweg in Apeldoorn. Een trapveldje zorgde hier voor overlast en een nieuwe, functionele inrichting was het gevolg. Bewoner Luuk Hoogers nam het initiatief, kreeg gehoor bij Bernie Tersteeg van de gemeente en de buurtbewoners werden bij de plannen betrokken.

Roel: 'De genomineerde projecten werden in dat jaar voor het eerst bezocht door een brede, deskundige jury. Die was het meest onder de indruk van Spijk, gemeente Zevenaar. De dorpsraad van dit 350 inwoners tellende dorp wilde een positieve draai geven aan algemene onvrede en wist zich bij de gemeente sterk te maken voor een integrale planbenadering. Dit resulteerde in vergroening op straat-, dorps- en streekniveau voor betere klimaatbestendigheid in combinatie met meer sociale cohesie en biodiversiteit.' Een boeiende aanpak en een goede oplossing, meldt het juryrapport. 'Het is een zodanig inspirerend project, dat we er met een aantal genodigden binnenkort een bezoek willen brengen', stelt Roel.

Onlangs is Steenbreek een samenwerking aangegaan met NL Greenlabel, opgericht door Lodewijk Hoekstra en Nico Wissing en sinds 2010 actief om een duurzame natuurinclusieve

leefomgeving te stimuleren. De doelstellingen liggen dicht bij elkaar en samenwerking ligt voor de hand.

Samen

Aandacht voor gezondheid en armoede past goed bij een nog te starten project in Rheden, waar studenten van Hogeschool Van Hall Larenstein de leefomstandigheden in een wijk inventariseren en een plan maken voor gezonder leven, ondanks armoede. Steenbreek begeleidt en adviseert waar nodig. Eind juni 2020 hebben zich 140 gemeenten, zes provincies en vier waterschappen aangesloten bij Steenbreek en werd de eerste woningcorporatie verwelkomd: corporatie Midden-Delfland, die in de gelijknamige gemeente 1650 woningen verhuurt.

In het najaar van 2020 initieert Steenbreek samen met NL Greenlabel *Het vergeten seizoen*, waarbij de herfst wordt gepromoot als de beste planttijd. Het heilzame effect van groen en contact met de natuur is van levensbelang. Hoe meer mensen dat ervaren, hoe beter. •

Om de groene missie zo breed mogelijk uit te dragen, werkt Steenbreek met ambassadeurs. Donateurs van de NTs kunnen hierbij een rol spelen omdat ze betrokken zijn bij groen en vaak goed op de hoogte van lokale omstandigheden, mogelijkheden en initiatieven.

steenbreek.nl, nlgreenlabel.nl

Wijk met stenen voortuinen.

De tuinen van kasteel Middachten zijn een lust voor het oog. Tot voor kort vormde het grote lege grasveld van de Oostparterre een dissonant met de andere zorgvuldig aangelegde en onderhouden tuindelen. De restauratie van de parterre, een lang gekoesterde wens, startte in 2017. De eerste fase is afgelopen voorjaar afgerond.

Tekst en foto's: Marc Peters

Peter Verhoeff, landschapsarchitect van Stichting In Arcadië, stelde het restauratieplan op en deed onderzoek naar de geschiedenis van de Oostparterre. Daar hebben in de loop van de tijd een aantal ingrijpende veranderingen plaatsgevonden. Verhoeff zocht het uit en vertelt dat het toenmalige middeleeuwse kasteel Middachten aan het eind van de 17^e eeuw werd verbouwd tot een fraai buitenhuis in classicistische stijl. Aan de oostzijde kwamen strakke vakken met fruitbomen en kweekbedden, doorsneden door rechte paden. Deze aanleg bleef ongeveer een eeuw ongewijzigd, tot de landschapsstijl zijn intrede deed. Rond 1780 verdwenen de geometrische vakken. Oude kaarten en tekeningen uit de 19^e eeuw laten slingerende paden zien en heestergroepen zien.

Landschapsstijl wordt neo-barok

Eind 19^e eeuw is Middachten in beheer van de graaf en gravin van Aldenburg Bentinck-Van Heeckeren tot Weldam. Door hun internationale oriëntatie kennen ze de neo-stijlen die dan in de mode zijn. Voor hun restauratieplannen met Middachten valt hun keus op een geometrische stijl: Franse neo-barok. Peter Verhoeff: 'Middachten ondergaat dan een grote gefaseerde

Nieuwe tijden op kasteel Middachten

Landschapsarchitect
Peter Verhoeff.

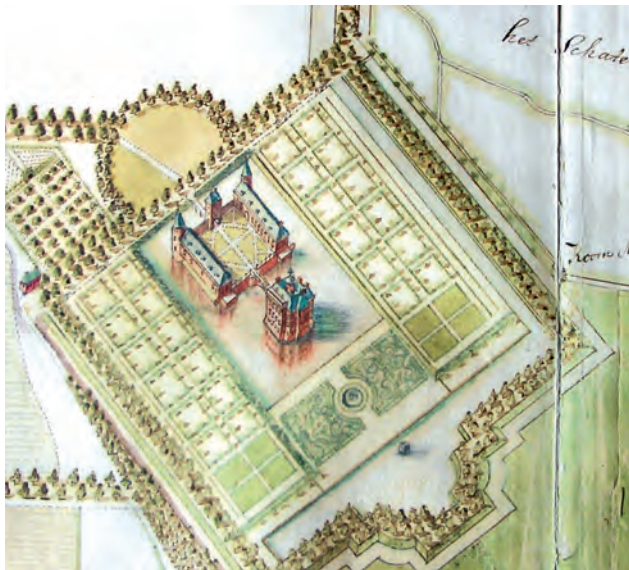

Weer zicht op het huis door hersteld bosquet.

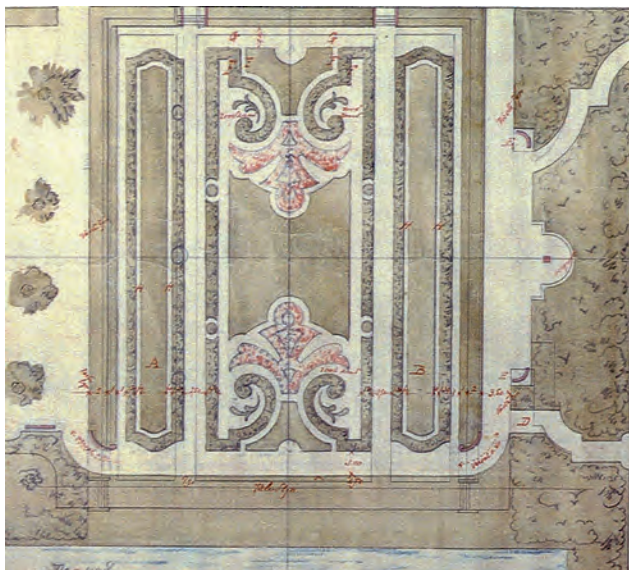
restauratiecampagne. De eigenaren vragen voor de tuinen rentmeester en tuinarchitect Hugo Poortman. Die heeft de tuinen van kasteel Weldam, ook in bezit van de graaf en gravin, al eens vernieuwd en dat is bevallen. Zo krijgt Poortman in 1899 de opdracht om ook voor Middachten een restauratieplan te maken in geometrische stijl.'

Gazon met bloemfiguraties

In zijn ontwerp verwerkt Poortman enkele fraaie jongvolwassen bomen uit de parkaanleg in landschapsstijl. Ook maakt hij gebruik van

Generale kaart adelyke hovestate Middagten, B.Elshof 1729 (coll. SIA).

Definitief ontwerp Oostparterre door Hugo Poortman, dec. 1908 (coll. Middachten).

de nog aanwezige basisstructuur van de geometrische zeventiende-eeuwse aanleg, zoals de rechthoekige grachten en enkele assen. Voor de plek van de Oostparterre bedenkt Poortman twee verdiepte gazons met een as die doorloopt in aangrenzende tuindelen. Voor het gazon het dichtst bij het huis ontwerpt hij bloemfiguraties. Maar omstreeks 1905 blijkt het echtpaar van Aldenburg-Bentinck toch niet geheel tevreden met het resultaat. Het mag allemaal wat meer uitgesproken. Daarom vragen zij de Franse tuinarchitect André om een prestigieuzer ontwerp voor de bloemfiguraties. Poortman werkt dit vervolgens uit tot een definitief ontwerp en bestektekening. Daaraan voegt hij nog verschillende elementen toe om de vernieuwde Oostparterre goed te laten aansluiten bij de bestaande aanleg. Het definitieve ontwerp van Poortman dateert van 1908 en wordt het jaar daarop door hem uitgevoerd. De vernieuwde Oostparterre zal uiteindelijk in deze vorm zo'n zestig jaar blijven bestaan.

Tuin volgestort

In de naoorlogse jaren ligt de prioriteit in Nederland bij wederopbouw. Ook op Middachten wordt het onderhoud van de tuinen sterk vereenvoudigd. In de jaren zestig van de vorige eeuw verdwijnen uiteindelijk in de Oostelijke parterre ook de fraaie maar bewerkelijke grote plantvakken met eenjarigen en wordt het verdiepte gedeelte volgestort met grond, vlak gemaakt en ingezaaid met gras. De sierlijke zandstenen ornamenten (wangen) van de hellingbanen naar de lagere parterre gaan ergens achter de schermen op het landgoed in opslag. Het kostbare zandsteen zal wellicht nog eens van pas komen bij een toekomstig restauratie.

Cultuurhistorisch gat

Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw bloeide op Middachten de aandacht voor het historische erfgoed weer op. Na een herstelproject en door intensiever beheer en onderhoud van de tuin wordt het een van de mooiste kasteeltuinen van het land. Maar nog steeds gaapte op de plek van de Oostparterre een cultuurhistorisch gat in de vorm van een 'sportveld'. Dat oogde schraal en de huidige eigenaren graaf en gravin zu Ortenburg misten er de verfijning van de andere tuindelen en enig tuinhistorisch spektakel. De ambitie voor een hersteloperatie groeide.

Teruggeplaatste zandstenen wangen langs de hellingbaan naar de verdiepte parterre.

‘Het oninteressante grasveld is door de recente ingreep nu weer een volwaardig onderdeel van de tuinen in neo-barok zoals die tussen 1890 en 1910 op Middachten zijn aangelegd’, vertelt Peter Verhoeff. ‘Om dat te bereiken hebben we het maaiveld bijna een halve meter verdiept. Het ontgraven en het afvoeren van de vrijgekomen grond was de grootste klus. Dit moest voorzichtig gebeuren om de omliggende kwetsbare historische tuinaanleg niet te beschadigen. De verdiepte parterre en de taluds zijn met gras ingezaaid.’

Zandstenen wangen

Ook de hellingbanen naar de verdiepte parterre zijn hersteld. Peter Verhoeff hierover: ‘We hebben de nog gave zandstenen randen (wang) langs de hellingbanen teruggevonden. Op oude tekeningen en foto’s hadden we ze wel gezien, maar ze waren wat in de vergetelheid geraakt. Met deze stenen ornamenten konden we de hellingbanen op de originele manier herstellen. Ook ontdekten we in de bodem resten van de originele bakstenen fundering zodat we de locatie van de wangen exact konden bepalen.’

Bij de Oostparterre zijn verder gietijzeren en stenen tuinvazen teruggeplaatst, en het oosterras is opnieuw vormgegeven. Ook de aangrenzende *bosquet* (struikenborder) is

opgeschoond. In de loop van de tijd waren daaruit wat bomen en sierheesters verdwenen, terwijl de tot groot formaat uitgegroeide rododendrons het zicht op het kasteel ontnamen. De opnieuw aangelegde paden door het gerestaureerde *bosquet* kregen een elegante neo-barokke knik.

Patina van de plek

De hoofdstructuur van de Oostparterre is nu gerestaureerd. Maar het oog ziet, weliswaar verdiept, nog steeds een grasvlakte. Daarin komen toch zeker weer die bloemfiguraties? ‘Nee, de neo-barokke vakken met eenjarige planten en buxusrandjes keren niet terug’, zegt Verhoeff stellig. ‘Voor de tweede fase van de restauratie denken we aan iets anders: een 21^e-eeuwse bloemrijke invulling die past bij de uitstraling van Middachten. Iets van deze tijd dus. Dat moet je zorgvuldig overwegen, want eigenlijk voegen we een tijdlaag toe aan de tuinen van Middachten. Hier zie je diverse tuinstijlen van drie eeuwen nog naast elkaar terug, zonder dat het ‘wringt’. Dat is kenmerkend voor Middachten. We danken dat aan de tuinontwerpen van Poortman, die het talent had het patina van de plek goed te laten uitkomen.’ •

De tuinen van kasteel Middachten staan in de Open Tuinen Gids (nr. 145).

Tuinen

voor de reizende mens

In 1946 nam NS de eerste landschapsarchitect in dienst, ir. Hein Otto, een eigenzinnige en tegelijkertijd subtiële ontwerper van talloze treinreizigersomgevingen. Nu de aandacht van de NS voor de reizigersomgeving is teruggekeerd, is er ook behoefte aan een eerbetoon voor zijn nalatenschap.

Tekst: Marianne van Lidth de Jeude

De treinreiziger kon de laatste jaren genieten van telkens weer een nieuw, spraakmakend NS-station, zoals de stationsgebouwen van Utrecht-CS, Rotterdam-CS, Arnhem en Delft. Stuk voor stuk bouwsels met een eigen, op de plek geënt, karakter. De laatste in de reeks is Station Driebergen-Zeist, waar het nu niet gaat om een indrukwekkend gebouw maar om een stationslandschap. Wie er als treinreiziger arriveert, wordt ontvangen in het parkenlandschap van de landgoederen van de Utrechtse Heuvelrug, dat je direct uitnodigt tot de wandeling.

Het nieuwe station is onderdeel van dat landschap. Het eigenlijke spoorgebouw (stationshal, fietsenkelder en café) ligt verlaagd ten opzichte van de spoorbaan. Hellingen, wegen, paden, trappen, perken en zitplekken zijn mooi vloeiend vormgegeven. De aandacht voor het detail is fenomenaal met keien als muren en blad- en boommotieven in de hekken en roosters. Met de goedgeplaatste bomen is het een prachtige plek voor aankomst, verblijf en vertrek geworden.

Spoorlandschap

De aandacht van de NS voor het esthetisch welbevinden van de treinreiziger was niet altijd zo groot, maar onder het Spoorbouwmeesterschap van architect Koen van Velsen is in 2012 een nieuw vormgevingsbeleid (Nota Spoorbeeld) ingezet. De recent vernieuwde stationsomgevingen passen in dit beleid. Ook vlak na de Tweede Wereldoorlog zette de NS een dergelijk geïnspireerd vormgevingsbeleid in. Het bedrijf richtte een eigen stedenbouwkundige dienst op met architecten van naam en nam zijn eerste landschapsarchitect aan.

Otto's ontwerpstyl paste geheel binnen de eenvoud van het spoorlandschap. Zijn ontwerpen waren functioneel (beschutting, afscherming), maar in grote mate ook modernistisch-esthetisch. In zijn ontwerpcredo benadrukte hij 'eenvoud en soberheid'. Bij de spoorlijnen en de perrons pasten zijn hagen, perken en boomgroepen zo perfect dat zij soms niet ontworpen leken. Maar het bijzondere van Otto was, dat hij zich binnen het lijnvormige kader ook gardeneske vormen veroorloofde, iets wat andere landschapsarchitecten van die tijd niet durfden.

Afwijkingen

In Otto's ontwerpen komen afwijkingen van de rechte lijn voor, groepjes inheemse bomen gemengd met sierbomen voor en op de stations kleurige perken met vaste planten. Als persoon was Otto ook binnen de correcte NS-sfeer een uitzondering. Hij liep 's zomers in korte broek, nam zelf de zaag ter hand om bomen bij te snoeien en praatte waar en met

wie dan ook over zijn geliefde kunstverzameling. Zijn goede contacten met de plantsoenendiensten van de gemeenten worden geroemd. Zij zorgden ervoor dat zijn ontwerpen, die hij in samenspraak met de gemeentes maakte, werkelijk volgens plan uitgevoerd en onderhouden werden.

Otto ontwierp de beplantingen voor alle NS-terreinen, van immense rangeerterreinen tot kleine stationnetjes. Het rangeerterrein Kijfhoek bij Zwijndrecht ten zuidwesten van Rotterdam is sterk aanwezig in de open polder door zijn boswal van hoge populieren, essen, eiken, iepen, esdoorns, wilgen en abelen met een dichte onderbegroeiing van meidoorn, vogelkers, sleedoorn, lijsterbes en vele soorten rozen. De kleine stationnetjes vroegen om een andere benadering. Juist in de subtiele lijnvorming en de eenvoud van de beplanting was Otto op zijn sterkst.

Station Meerssen als toonbeeld

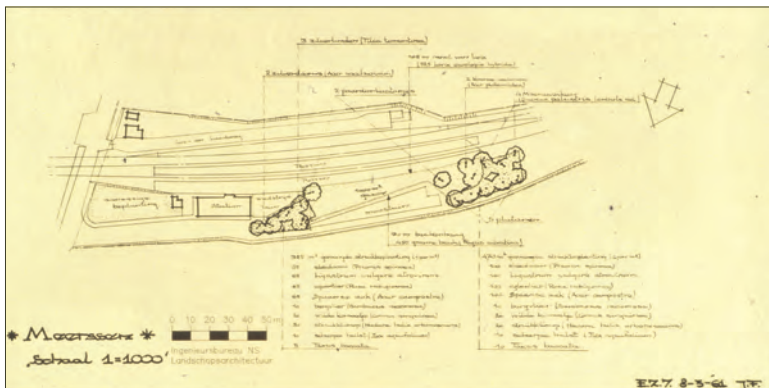
Door zijn collega's wordt het ontwerp van station Meerssen als zijn beste gewaardeerd. Een deel van de beplanting is verdwenen maar essentiële onderdelen zoals een haag en bomengroepen zijn nog, alhoewel vervallen, aanwezig. Daarom stemt het tot vreugde, dat nu toch in de wandelgangen van het bureau van de huidige Spoorbouwmeester Erik Luiten wordt gesproken over de restauratie van de beplanting van station Meerssen. Het zou een prachtig eerbewijs zijn aan Otto's ontwerp-kunst.

Het eigentijdse ontwerp van Station Driebergen-Zeist (2020) laat een geheel andere stijl-tijd zien – met barokke lijnen en versierings-elementen –, dan dat van station Meerssen (1961) met zijn subtiele verschuivende lijnen en perspectief. Beide zijn mooie toonbeelden van de aandacht van de NS voor het welbevinden van de treinreiziger. •

Onder auspiciën van de Stichting BONAS zal te zijner tijd een uitgebreide monografie over het leven en de werken van Hein Otto gepubliceerd worden.

Plan voor station Meerssen, 1961.

Ontwerper: ir. Hein Otto. De documenten van Hein Otto worden bewaard in de Bibliotheek van WUR (Wageningen University & Research), afdeling Speciale Collecties.

UIT DE KUNST

In deze serie houdt
kunsthistoricus
Michiel Plomp tuinen
in de schilderkunst
tegen het licht.

Aflevering 2: Binnentuin van het ziekenhuis in Arles van Vincent van Gogh

Van Gogh tuinierde
met een penseel

Zonnebloemen, irissen, amandelbloesem we kennen zijn iconische schilderijen allemaal. Van Gogh was dol op bloemen. De felle kleuren en de fraaie vormen spraken hem aan. Minder bekend is dat Van Gogh ook veel op had met tuinen. Van de pastorietuinen uit zijn jeugd tot en met de tuin van Dr. Gachet in Auvers-sur-Oise, hij heeft er tientallen op papier en doek vastgelegd. Dat tuinen en tuinieren een helend effect op de gezondheid hebben, daarvan was Van Gogh overtuigd. In een brief uit 1890 aan zijn moeder en zuster Willemien, schreef hij nadrukkelijk *'Juist voor de gezondheid is het erg nodig in den tuin te werken en de bloemen te zien groeien.'*

Toch heeft Van Gogh zelf nooit een tuin gehad, en ook is hij niet gaan tuinieren toen hij zich realiseerde dat zijn eigen gezondheid achteruitging. Vond hij zichzelf nog niet ziek genoeg, vond hij het niet leuk? Dat laatste valt te betwijfelen, hij heeft zeker in verschillende tuinen de armen uit de mouwen gestoken. In Londen, waar hij werkzaam was in de kunsthandel, heeft hij hard gewerkt in de tuin van zijn *landlady*. Als assistent dominee in Isleworth in 1876 verbouwde hij zelf aardappelen. Vermoedelijk vond hij het als kunstenaar met een late roeping een beetje zonde van zijn tijd. En let wel, juist door zo vaak tuinen te tekenen en te schilderen werkte hij op zijn eigen manier 'in den tuin en zag hij de bloemen groeien'. Een van de mooiste en intiemste verbeeldingen van een tuin

van Van Gogh is zijn schilderij: *Binnentuin van het ziekenhuis in Arles*, 1889. Hij beschrijft het schilderij in een brief aan zijn zus Willemien: *'Het is een arcaden galerij als in Arabische gebouwen, witgekalkt. Vóór die galerijen een antieke tuin met een vijver in het midden en acht bloembedden, vergeetmijnetjes, kerstrozen, anemonen, dotterbloemen, muurbloemen, margrietten, enz. En onder de galerijen sinaasappelbomen en oleanders. Het is dus een schilderij vol bloemen en lentegroen. Maar drie donkere en sombere boomstammen doorkruisen het als slangen en op de voorgrond vier trieste, donkere buksboompjes.'* Dat Van Gogh de drie bomen met slangen vergelijkt lijkt me echt iets voor de domineeszoon die in een paradijs toch iets kwaads moet zien.

Een leuk facet van dit schilderij is dat je er nog zo 'in kunt stappen'. Het hospitaal in Arles is tegenwoordig een 'mediatheek' en je kunt op een bankje in de binnentuin gaan zitten tussen de bloemen. Het fleurige effect van Van Goghs schilderij probeert men duidelijk in stand te houden, als eerbetoon aan de schilder.

Na dit verblijf in Arles zou Van Gogh zich vrijwillig laten opnemen in een inrichting in het nabijgelegen Saint-Rémy. Als zijn gezondheid daar goed vooruitgaat mag hij van de dokter weer gaan werken, zolang hij maar binnen de ommuring van de inrichting blijft. En dat doet hij vol overgave, hij maakte prachtige schilderijen en tekeningen, alweer in de tuin, een veel grotere en diversere tuin dan die in Arles.

Uit die tijd stamt ook het innemende portret van 'de tuinman'. Wie was voorgesteld wist men niet meer. Afgelopen jaar heeft de Engelse Van Gogh-kenner, Martin Bailey de vriendelijke man met strooien hoed kunnen identificeren. Via ongepubliceerde notities van de kleinzoon van een toenmalige ziekenoppasser en koetsier van de inrichting werd duidelijk dat dit hoogstwaarschijnlijk de 28-jarige Jean Barral betreft. Barral was een boer en dagloner uit de omgeving. Dat diens portret in het verleden de naam kreeg 'De tuinman' komt dat puur door zijn outfit of was er ook iets van mondelinge overlevering in het spel? We weten het niet, maar het is heel goed voorstelbaar dat hij daadwerkelijk af en toe in de grote tuin van het gesticht werkte. En op die manier bevriend raakte met de Nederlandse schilder die zo van tuinen en bloemen hield. •

Zie verder: Ralph Skea, *Vincent's Gardens, Paintings and Drawings by Van Gogh*, Londen 2011; <https://www.theartnewspaper.com/blog/mystery-of-van-gogh-s-gardener-solved>

Vincent van Gogh (1853-1890), *Binnentuin van het ziekenhuis in Arles*, 1889, Doek, 73 x 92 cm, Oskar Reinhart Collection 'Am Römerholz', Winterthur

Vincent van Gogh (1853-1890), *Portret van Jean Barral ('De tuinman')*, 1889, Doek, 61 x 50 cm, Galleria Nazionale d'Arte Moderna e Contemporanea, Rome (met toestemming van het Ministero dei Beni e delle Attività Culturali e per il Turismo).

De 'Publieke Stadstuin'

De vraag naar de 'tuin-van-de-toekomst', die de NTs zichzelf als hoofdthema stelde met het lustrum in 2015, bleek niet zomaar te beantwoorden. De toekomstbestendigheid van een groene omgeving bleek veel te maken te hebben met sociale aspecten, zoals leefstijlen. Een intern en extern onderzoek van vijf jaar leidde tot de ontdekking van de 'Publieke Stadstuin', die wonderwel past in de duurzame stad waar ruimte schaars is. Hieronder wordt het proces van de zoektocht beschreven.

Tekst: Johan Plug

AANLEIDING

De lustrumcommissie van de NTs vroeg zich vijf jaar geleden af hoe de 'tuin-van-de-toekomst' eruit zou zien. Een werkgroepje bestaande uit Johan Plug, Rita Bergshoeff en Robertien Aberson onderzocht deze vraag in eerste instantie middels interviews met zeven bekende Nederlandse T&L-architecten. Dit leverde geen duidelijk beeld op, omdat hun ontwerppraktijk zich niet expliciet met deze vraag bezighoudt. Om de zoektocht toch voort te zetten werd besloten om – na raadpleging van de stadsplattegrond – fietsend door Amsterdam een aantal voorbeelden op te sporen, die op enigerlei wijze als 'toekomstbestendig' zouden kunnen worden beschouwd. De zoektocht leidde tot een fietsroute waarin ca. 35 bijzondere, publiek toegankelijke, stadstuinachtige plekken zijn aangegeven*. Daar kwam onder andere uit voort dat 'toekomstbestendig' niet zozeer een gevolg van ontwerp of technische toepassingen is, maar mogelijk veel meer voortkomt uit conceptuele, sociale en ruimtelijke condities. Daarbij bleek vaak een wisselwerking tussen openbare en private gebieden een rol te spelen. Maar ook dat op zichzelf staande onderdelen op de een of andere manier aan elkaar gekoppeld zijn. Niet vreemd dat routevorming – een ommetje kunnen lopen – daarbij een cruciale rol speelt. Om meer grip op deze zienswijze te krijgen is er vanuit de werkgroep een historische verkenning en een soort ruimtelijke analyse opgesteld van bestaande situaties. Voor het opstellen van deze ruimtelijke analyse zijn vier 'stadstuinachtige' plekken geselecteerd in verschillende stedelijke omgevingen. Vervolgens is er een poging gewaagd om vanuit die benadering recente en toekomstige groene stedenbouwkundige projecten te onderscheiden. Daarmee heeft het idee van de 'Publieke

Stadstuin' als bijzonder ensemble gestalte gekregen. De kunst is nu om in verschillende steden bestaande en vooral potentiële 'Publieke Stadstuinen' te ontdekken en verder uit te werken**.

WAT IS EEN 'PUBLIEKE STADSTUIN'?

Onder de 'Publieke Stadstuin' wordt een ensemble van private en openbare ruimten verstaan, die zichzelf enigszins afbakenen in een stedelijke setting en worden gekenmerkt door 'tuinachtige' sferen (dit in tegenstelling tot zogenoemde 'parkachtige' sferen). Men kan er op een informele of verrassende manier doorheen wandelen of dwalen. De 'tuinachtige' ruimten kenmerken zich door een hoge verblijfskwaliteit. De beplanting en de beplantingstoepassingen vormen uiteraard een essentieel onderdeel van die 'tuinachtige' sferen.

DE 'PUBLIEKE STADSTUIN' ALS ONDERDEEL VAN STEDELIJKE ONTWIKKELINGEN

Veel steden in Nederland maken een aanzienlijke ontwikkeling en groei door. Dat geldt met name voor de grotere steden, die een grote aantrekkingskracht hebben op vooral jonge mensen. Om allerlei redenen kiezen zij voor het stedelijk woon- en leefklimaat. Vanuit de 'omgevingswet' die voor een meer duurzame stad moet zorgdragen wordt formeel ingezet op integrale stadsplanning met aandachtsvelden die voorwaarden scheppen voor een fenomeen als de 'Publieke Stadstuin'. De meest in het oog springende aandachtsvelden zijn:

- **De compacte stad**, waardoor de beschikbare ruimte schaarser wordt en er transformatie van plekken, terreinen en gebieden plaatsvindt. Er is steeds minder ruimte voor particuliere tuinen in de stad en ook voor de aanleg van stadsparken.

- **De verkeersluwe stad**, waardoor het functionele verschil en onderscheid tussen voor- en achterkanten van terreinen, percelen en gebouwen afnemen. Ze kunnen daardoor meer overeenkomstig worden ingericht en gebruikt.
- **Moderne stedelijke woon-/werkvormen en leefstijlen**, waardoor een ander beroep op (lokale) buitenruimten wordt gedaan, zowel op de private als de openbare.
- **Klimaatadaptatie/biodiversiteit/gezondheid**, waardoor vergroenen en regenbestendige-projecten extra gestimuleerd worden. Daarnaast wordt de nabijheid van groen bij elke woning nagestreefd en het uitbouwen van groene routes in en om de stad.

Het gezamenlijk effect is dat dit ook de nieuwe stedenbouwkundige en bouwkundige opgaven beïnvloedt, waarbij nieuwe vormen van horizontaal en verticaal toegankelijk groen ontwikkeld worden. Het stimuleert ook het meer bewust creëren van groene randen en andere lineaire blauwgroene structuren en daaraan gekoppelde recreatieve routes.

Het zal duidelijk zijn dat de huidige stedelijke ontwikkelingen leiden tot een toenemende schaarste aan ruimte, terwijl men tegelijkertijd de leefomgeving van de stedeling groener wil maken. Het aan elkaar koppelen van openbare en private ruimten, het herkenbaarder én het toegankelijker maken van dergelijke plekken past dus in het stedelijk beleid. De 'Publieke Stadstuin' is er bijna een logisch gevolg van en kan met betrekkelijk weinig middelen een relatief grote meerwaarde aan de stedelijke ruimte toevoegen.

WAT HEEFT DE EERSTE VERKENNING OPGELEVERD?

Vier als voorbeeld geselecteerde 'stadstuinachtige' plekken in Amsterdam, hebben duidelijk onderscheidbare omgevingen opgeleverd verspreid over de stad. Daaruit valt op te maken dat dergelijke gebieden overal in de stedelijke omgeving kunnen voorkomen. In veel gevallen betreft het getransformeerde oftewel qua functie, indeling en inrichting omgevormde gebieden. In dit geval zijn de gebieden te typeren als:

Amsterdam, het Marineterrein, een historische groene plek met een 'tuinachtige' sfeer, die tot voor kort voor publiek ontoegankelijk was en al snel voor buurtbewoners een favoriete verblijfsplek is geworden.

Amsterdam, Dignitaftuin midden in het historisch centrum, vlakbij de Hortus Botanicus en net naast de binnenhof van de Hermitage is sinds enige tijd publiek toegankelijk en inmiddels een geliefde plek voor mensen uit de buurt.

1. Betreedbare plekken in de binnenstad:

(Ensemble De Hermitage, Dignitahof, Hortus Botanicus, Overloopplantsoen, Wertheimpark)

2. Getransformeerd havengebied:

(Ensemble Java-eilandtuinen, Javakade, Azartplein, Veemkade)

3. Getransformeerd industrieterrein:

(Ensemble GWL-terrein, Cultuurpark Westergasfabriek)

4. Getransformeerd agrarisch poldergebied:

(Ensemble Siegerpark, Sloterweg, Peilscheidingskade, Christoffel Plantijnpad)

De vier geselecteerde 'stadstuinachtige' gebieden worden in belangrijke mate getypeerd door de omgeving. Watergangen, waterpeilen en waterpartijen zijn in veel gevallen mede sfeerbepalend.

Bij alle gebieden worden voor- en achterkanten met elkaar afgewisseld, waarbij meestal sprake is van een combinatie van geheel of gedeeltelijk toegankelijke private en openbare ruimten. In het algemeen treft men er bijzondere verblijfskwaliteiten aan.

In de groene omgevingen komt het hele scala aan beplantingstypen en vegetaties voor, van natuurlijke of landschappelijke tot culturele beplantingen, soms in verrassende combinaties.

Vaak spelen cultuurhistorische situaties, objecten en elementen een betekenisvolle rol.

In veel gevallen kan het ensemble nog verbeterd worden door relatief eenvoudige ingrepen of voorzieningen.

WAT IS HET VERVOLG EN WAT VERWACHTEN WE ERVAN?

Het fenomeen van de 'Publieke Stadstuin' doet zich voornamelijk in de bestaande steden voor, daar zullen de meeste (potentiële) situaties aanwezig zijn. In veel gevallen gaat het om groene plekken op het maaiveld, horizontale ruimten dus. De zoektocht is nu om in zoveel mogelijk steden dergelijke (potentiële) situaties en gebieden op te sporen. Hoe meer mensen voorbeelden doorgeven hoe succesvoller het kan zijn.

Ook wat de nieuwe stedenbouwkundige en architectonische opgaven betreft, dient het concept van de 'Publieke Stadstuin' zich aan, omdat moderne leefwijzen graag gebruik maken van tuinachtige groenvoorzieningen in de directe woon-/werkomgeving, waarbij private en publieke ruimten met elkaar afgewisseld en gecombineerd worden. Horizontale en verticale groenvoorzieningen zijn daarbij kenmerkend, omdat grote dichtheden nagestreefd worden om een en ander betaalbaar te maken. Het afstemmen van privacy, veiligheid en publieke toegankelijkheid binnen het complex zullen de nodige aandacht vragen. Langs de Amsterdamse Zuidas ('Valley': arch. MVRDV, la. DeltaVormgroep) en in het Amstelkwartier ('Bajes Kwartier': arch. OMA, la. LOLA Landscape) worden op dit moment dergelijke projecten gerealiseerd.

In de periode van september 2020 tot en met februari 2021 vinden er bij VanHall-Larenstein twee studieprojecten plaats in samenwerking met een tweetal ontwerp bureaus. Ook de NTs is daarbij betrokken. Het doel van de studies is om het fenomeen van de 'Publieke Stadstuin'

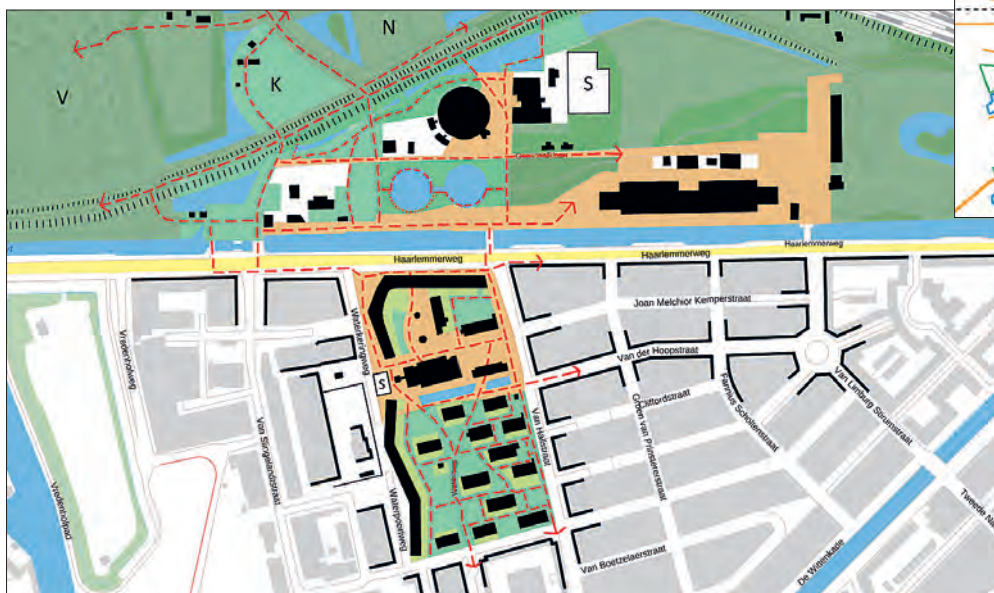

Amsterdam, mixed use project 'Valley', ontworpen door MVRDV met een groenplan van DeltaVormgroep. Impressie van de in het complex opgenomen private en publieke ruimten en voorzieningen. Horizontale en verticale groene routes maken onderdeel uit van het geheel. Bron: MVRDV

verder te typeren en de visueel-ruimtelijke kenmerken zoveel mogelijk vast te leggen. Verder is het de bedoeling dat met behulp van digitale teken- en visualiseringsmiddelen de 'Publieke Stadstuin' verder wordt geanalyseerd, gevisualiseerd en gedetailleerd om het fenomeen meer te doorgronden en te verbeteren in ruimtelijke en functionele zin. Hierdoor kan er bewuster ontworpen worden aan dergelijke projecten in bestaande situaties én bij nieuwe stedelijke opgaven.

* De fietsroute is op de website van de NTs te bekijken en te downloaden.

**De zoektocht naar de 'Publieke Stadstuin' is beschreven in de notitie 'Stadstuinen-met-Bijzondere-Toekomstwaarde, een reflectie op de 'stadstuin', opgesteld door Johan Vlug, in samenwerking met Rita Bergshoeff en Robertien Aberson (09-2019). De pdf van deze notitie is te downloaden via de NTs.

Ensemble 3. (Getransformeerd industrieterrein), GWL-terrein, cultuurpark Westergasfabriekterrein: informele looproutes verbinden plekken van het autovrije GWL-terrein met de aan de overzijde van de Haarlemmertrekvaart gelegen tuinachtige plekken op het Westergasfabriekterrein. Moderne stedelijke woonvormen in een beleefbare cultuurhistorische omgeving.

Bestuur NTs • Robertien Abersson • Gerbrand van den Ban • Michiel Plomp • Annemiek Tromp • Geeskelien Wolters

Commissie Groen Erfgoed Annemiek Tromp, voorzitter • Henk Barkhof • Vov Besnard, secretaris • Jan-Willem Edinga • Hanny van der Heide • Johanna Karssen

Excursiecommissie Michiel Plomp, voorzitter • Thea Brouwer • Marjorie Gisolf-Smit • Roswitha Kleipool-De Regt • Dienneke Onderdelinden • Joline van Veldhuyzen-Jolles • Ysk Vondeling

Open Tuinencommissie Rita den Breeje, contactpersoon

Contactpersonen OTC Zuid-Holland Beline Geertsema-Key • Noord-Holland Clothilde van Poll-Dumoleijn • Zeeland Ria Lengton-van Beek

• Noord-Nederland Anneke van Apeldoorn • Lietje de Vree

Publicatiecommissie Marianne van Lidde de Jeude, voorzitter • Johanna Karssen • Honey Wolff

Adviseurs groen erfgoed Groningen Stieneke van der Wal • Friesland Trudy en Willem van Riemsdijk • Drenthe Thea Brouwer • Overijssel Stefan Jaspers • Gelderland Henk Barkhof, Sijf Hendrikx, Hanny van der Heide, Carla Romijn-Schütte • Utrecht Mariska de Boer, Esther Moors, • Noord-Holland Piet Bakker, Anneke Athmer, Else Bezemer • Zuid-Holland Johanna Karssen • Zeeland Nelleke van der Feltz-van Heumen • Brabant Daniëlle Hulsebos • Noord-Brabant Willem Verhoeven • Limburg (Noord, incl. Land van Cuijk en Rijk van Nijmegen) Anneke Meijsen • Limburg (Midden en Zuid) Dienneke Onderdelinden

Redactie Tuinjournaal Maartje den Breejen, hoofdredacteur • Valerie Blussé • Lara de Graaf • Ronald van Immerseel • Éva Kovács • Robbert Lauret • Marc Peters • Julia Voskuil • Marian Lenshoek, adviseur • **Eindredactie** Maartje den Breejen

Vormgeving MAT ontwerp bno, Den Haag • **Druk** Drukkerij Ten Brink, Meppel

Nederlandse Tuinenstichting Nieuwezijds Kolk 28, 1012 PV Amsterdam • T 020 623 50 58

• www.tuinenstichting.nl • info@tuinenstichting.nl • IBAN NL28 INGB 0005595446 • BIC INGBNL2A

Bureau NTs Simone Langeweg, hoofd bureau • Anneke Metselaar, secretariaat • maandag, dinsdag en woensdag 9-17uur

Tuinjournaal 37e jaargang, nummer 2, september 2020 • Uitgave van de Nederlandse Tuinenstichting, verschijnt 2x per jaar • ISSN 13822659

• Oplage 3100 exemplaren

**Kom naar Abbings
Buitenhof in Zeist**

**Voor een groene en
leefbare wereld**

kwekerijabbing.nl

Odijkerweg 132-134 - Zeist (nabij station Driebergen-Zeist en A12)